

HILLER ISTVÁN

Hagyomány és jövőkép

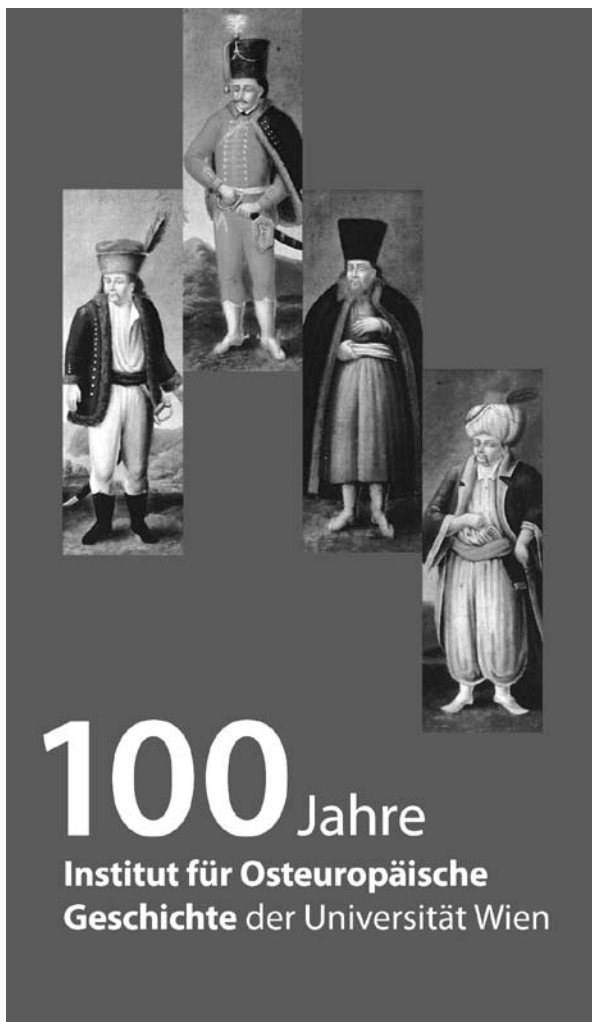
– százéves a bécsi Kelet-Európa Történeti Intézet –

Mindannyian bécsiek vagyunk. Mi, közép-európaiak, értelmiségiek, a tudomány képviselői, történészek, mi mindannyian egy kicsit bécsiek vagyunk. Lakjunk bár Prágában vagy Pozsonyban, Zágrábban vagy Budapesten, mi mindannyian egy kicsit bécsiek vagyunk. És így volt ez apáink és nagyapáink idején is. Így volt ez, amikor kialakult a tudományos intézményhálózatunk, amikor létrejöttek nagy kulturális intézményeink, és akkor is, amikor száz évvel ezelőtt létrejött a bécsi Kelet-Európa Történeti Intézet. Saját ösztöndíjas éveimre gondolok: látom magam előtt az elmúlt évszázad, az elmúlt évtizedek történészeinek eredményeit, elődeimet, akik hasonlóképpen, mint én, mint mi, szakmát, de nemcsak szakmát, hanem etikát és emberséget is tanultunk az intézetben a professzoroktól, a kutatóktól. A tradíció nemes és értékes. Szekfű Gyula és Károlyi Árpád, hogy először az évszázaddal ezelőttről szóljunk. Mind a mai napig ösztöndíjasként, kutatóként, érett történészként együtt dolgozott, együtt alkotott és – a hitelesség jegyében álljon itt – együtt is borozott a kollégákkal, ahogy ez akkor is, és azóta is így van. Jó, hogy így van.

Az eredmények, a publikációk, a szakmai viták nemcsak világosan bizonyítják Bécs helyét és szerepét, hanem formálják is azt, sőt az egész régiót, a mi Közép-Európánkat. Formálták a cseh, a horvát, a szlovén, a lengyel, a magyar közgondolkodást, mentalitást. Hozzásegítettek ahhoz, hogy mindenütt megjelenjenek a sajátosságok és az egyediség, az egyes nemzetekre és országokra jellemzően, de mégis a mélyben ott volt és ott van egy közös mentalitás, egyfajta életvitel és gondolkodás.

Nem lehet nem szólni a konfliktusokról sem, a tudatos és politikai megosztottságról. Amikor vasfüggöny választotta el azt, ami egyébként szellemileg összetartozott, ahogy az oszlopok a felszín elválasztották, de a gyökereket a mélyben nem tudták elérni, azok túlon túl erősek voltak. És hogyha valami, éppen a mi tudományunk, történelmünk bizonyítja, hogy a világ és az ember nem fekete és fehér, jó és rossz, hanem sokszínű,

A bécsi Kelet-Európa Történeti Intézet századik évfordulója alkalmából rendezett konferencián elhangzott beszéd szerkesztett változata.

A konferencia programfüzete

eleven, változó, innovatív. Így világosan ki kell mondani: a kapcsolatok, a kutatás, a tudományos érdeklődés soha nem szakadt meg. Megtalálta sajátos formáit, és hol nyíltan, hol felszín alatt, de mindvégig összetartozott.

Hagyományt nem lehet csinálni, a hagyomány vagy kialakul, vagy nem. De a kialakult hagyomány, a közös örökség mindenütt emberek és társadalmak között, és egészen sajátosan Közép-Európában igen erős motíváló tényező. Erős indítatásuk van, egyéneket és nem ritkán tömegeket is képesek mozgatni, néha hangos kiabálás a formája, máskor a csendes tisztelet.

Mert hiszen ez is összeköt bennünket. Nemcsak a tények, az események, az egyes személyek érdekelték és érdekelnék minket a történelmünkben, hanem a folyamatok, a gondolkodás, a mentalitás vizsgálata is. Önmagában azonban bármilyen nemes és igaz is a hagyomány, sohasem elég a továbblépéshez. Az intézet százéves múltja és a rá jellemző egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy egyszerre volt képes őrizni a tradíciót és időről időre nyitni, nyitottnak lenni az újra. Hagyománytisztelet és innováció, ha egymással összhangban áll, értéket őriz, és értéket teremt.

Ez az innováció az a képesség, hogy az újra nyitott intézet a múltban és a jelenben is megmutatkozik: a témaválasztásban, a kutatási együttműködésben, a kooperációban. Az intézet – bár az egyik legtekintélyesebb történeti kutatóintézet Közép-Európában, Kelet-Európában – ezzel a hírnévvel sohasem élt vissza. Nem érezte, hogy vannak régi tekintélyes intézetek és fiatal, munkájukat még csak most kezdő kutatócsoportok, intézmények. A szó legnemesebb értelmében partnerséget vállalt és vállal, s ha kell, felkarolta, segítette úgy az egyes kutatókat, mint egész intézeteket. Ennek az innovációnak a jele az is, hogy az intézet és munkatársai életében nem vált és nem válik ketté kutatás és oktatás. Pontosan tudta és tudja, hogy a kontroll nem egyszerűen tudományos publikációkban, konferenciákon, megbeszéléseken mutatkozik meg, hanem a hallgatókkal való eleven kapcsolattartásban, tudásátadásban és tudásátvételben. Sokszor éppen ezek a hallgatói közösségek, szimpóziumok, az ott folyó munka segíti elő egy tudományos probléma megoldását. Egy egyetemi speciális kollégium éppúgy hozzátartozik a tudományos gondolkodáshoz, egy problémában való elmélyüléshez, mint a források használata, a levéltári kutatás vagy éppen a könyvtár. És persze a kapcsolatok állandóan bővülnek, változnak és alakulnak. A problémák felvetése, egy-egy kutatási téma megválasztása a modern tudományban nem definitív alapon történik, hanem éppen az együttműködés egyik legfontosabb

A Bécsi Egyetem Kelet-Európa Történeti Intézetét (Institut für Ost-europäische Geschichte der Universität Wien) 100 esztendeje, 1907. augusztus 14-én, miniszteri rendelettel alapították. Német nyelvterületen ez volt a második olyan tanszék, amely a térség históriájával foglalkozott. Jelenleg pedig világszerte az egyetlen, amely – személyi összetétele révén – alkalmas arra, hogy a szakterület egészének kutatását és oktatását átfogja.

Ebben nyilván komoly szerepe van Bécs geopolitikai, gazdasági és kulturális helyzetének, Kelet és Nyugat közötti sok évszázados közvetítő szerepének. Ausztria ugyanis történelme kezdetétől fogva állandó kapcsolatban áll szláv és magyar szomszédaival, a késő középkortól pedig a keleti szlávokkal, a románokkal, a bolgárokkal, a törökökkel és a görögökkel, majd az Oszmán és az Orosz Birodalommal is. A Habsburg Monarchia 1526-os létrejöttével pedig tovább mélyültek ezek az összeköttetések, amelyek a Monarchia felbomlása után – még a nemzetiszocialista és a sztálinista totalitarizmus alatt is – fennmaradtak. Ezt bizonyítja a XX. században az osztrákok politikai üldözöttek befogadásában megnyilvánult segítőkészsége, különösen 1956-ban, a magyar forradalom és szabadságharc leverése után, de a prágai tavasz 1968-as vérbefojtásakor vagy a lengyelországi szükségállapot bevezetését (1981) követően is. 1989 után pedig Ausztria volt a tőle keletre fekvő országok EU-csatlakozásának egyik legerősebb és leghatékonyabb támogatója.

A mai intézet kezdetben kelet-európai szemináriumként működött, elsősorban Oroszország és a Balkán történetével foglalkozott. Alapja a jelentős orosz történész, Vaszilij Alekszejevics Bilbaszov (1838–1904) kilencezer kötetes könyvtára volt, amelyet a korábbi osztrák-magyar követ, Franz de Paula von und zu Liechtenstein herceg vásárolt meg. 1948-tól Kelet- és Délkelet-Európa Történeti Szeminárium, 1956-tól Kelet-Európa Történeti és Délkelet-európai Kutatóintézet, 1978-tól Kelet- és Délkelet-Európa Kutatóintézet, 1998-tól pedig Kelet-Európa Történeti Intézetként működik. A tanszék 1955-től tizenhét kötetben adta ki a szlávok és Kelet-Európa történetéről szóló sorozatot (*Wiener Archiv zur Geschichte des Slawentums und Osteuropas*), 1978-tól pedig a krakkói Jagelló Egyetemen közösen jelenteti meg a *Studia Austro-Polonicá*t (eddig öt kötetben). Mivel a kelet-európai történelem szak 1974-ben megszűnt a Bécsi Tudományegyetemen, a történelem szakról a térség iránt érdeklődő hallgatók látogatják az intézetet, amelyre a „történelem” kifejezést a szó legtágabb értelmében vevő interdiszciplinaritás, a kiterjedt nemzetközi kapcsolatrendszer és – már kezdetektől – a multinacionalitás a leginkább jellemző. Az intézetet a neves Balkán- és Kelet-Európa-szakértő, Arnold Suppan vezeti. Professzorai közül az anyai ágon magyar származású Horst Haselsteinernek fő szakterülete a magyar történelem, de mellette Georg Kastner is elsősorban magyar témákkal foglalkozik. Haselsteiner a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, és igen sokat tett azért, hogy fiatal magyar történészek – köztük a kilencvenes évek közepén Hiller István is – osztrák ösztöndíjjal egy-egy esztendőre Bécsben tölthessenek, emellett a bécsi Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasainak kutatásait is mindig jelentősen támogatta.

jele, szimbóluma. Egy szűk területre való bezárkózás sokszor eredményezhet tudományos értelemben vett provincializmust. Az interdiszciplinaritás, a teamwork éppen azért sikeres, mert őrzi a nyitottságot, több szempont, többféle tudományág bővíti a látómezőt. Elmélyít, és nagyobb teret, nagyobb lehetőséget biztosít a kérdés valós megoldásához. Minden kétséget kizáróan ki kell mondani, hogy tudományunk mesterfogásai, az alapok, a források használata és tisztelete, a paleográfia, a forráskritika a legmodernebb körülmények és a legfrissebb technika alkalmazásának időszakában sem nélkülözhetők. Csak szilárd és biztos alappal lehet meg a remény, hogy amit témaként feldolgozunk, az elősegíti a tudományt, a tudomány előrelépését.

Szólni kell még egy szempontról, amelyben jól tükröződik hagyomány és innováció egysége. A kritikai szemléletmód – vonatkozzon ez a már említett források és forrásfeldolgozás területére vagy éppen egy team, egy munkacsoport munkájára – mindenkor jellegzetessége volt az intézet tevékenységének, és ma is az. Én ebben éppen a legkülönbözőbb intézményekben, egyetemeken működő kutatók és oktatók munkájának színvonalát mérem. Kreativitás és kritika, a tudományos kíváncsiság, a megismerés vágya és ösztöne, az alkotóerő. Más oldalról a kételkedés nemcsak a mi tudományunkra, hanem minden tudományra, sőt, azt mondhatnám, az értelmiség egészére jellemző kell hogy legyen. Nagyon gyakran, különböző történelmi korszakokban nehéz volt, vagy akár a mában is nehéz e kettőt egyszerre gyakorolni. Birtokolni a tudományos ismereteket, előbbre venni a kutatást, ugyanakkor élni a kritikával saját magunk és más tevékenységével kapcsolatban. Nem kétséges, ennek akár veszélyei is lehetnek, mégis csak akkor születnek időtálló munkák, ha ez megvalósult.

De ne csak a szűk értelemben vett tudományos munkával, a történet feldolgozásával foglalkozunk, hiszen nem egyszerűen csak viták, hanem egy sajátos hangulat is jellemezte és jellemzi a Bécsi

A magyar delegáció: Horváth István, Manherz Károly és Hiller István (balra fent); Arnold Suppan, az intézmény vezetője (jobbra fent); Hiller István, oktatási és kulturális miniszter (balra lent); Michael Viktor Schwarz, az egyetem Történettudományi Karának dékánja (jobbra lent)

Egyetem Kelet-Európa Történeti Intézetét. Szóljunk a légkörről, oldottságról is, amelyben sohasem tükröződött a hierarchia, olyan emberi kapcsolatokról, amelyek mindig a befogadást mutatták. Ahol a legkülönbözőbb országokból jött ösztöndíjasok, oroszok és csehek, szlovének és lengyelek, magyarok és szlovákok nemcsak egyirányú kapcsolatot tudtak kialakítani, amely egy konzultáns, egy témavezető és az ösztöndíjas kapcsolatára terjed ki, hanem az intézet megteremtette azokat a formákat, amikor egymással találkozáskor a másik kutatásairól éppúgy hall és érdeklődhet az ember, mint ahogy a sajátjáról beszélt és beszámolt. Valóban, az ösztöndíjas sohasem érezte magát idegennek, hanem egy olyan közegben találta magát, ahol munkáját szabadon, mégis konzultációk révén segítve is látta. Sőt, egymás helyzetéről, az otthoni világról, a lehetőségekről és korlátokról éppúgy szót lehetett váltani, mint tanácsot vagy véleményt kérni egy-egy probléma feltárásában és megoldásában. Az intézet úgy volt képes tanítani, hogy nélkülözte a merev didaktikát, és az ember szinte észre sem vette, hogy nemcsak ténybeli ismeretekre tett szert, hanem alakult a világlátása, a gondolkodása. Magam is jól emlékszem ilyen beszélgetésekre szemináriumi termekben, konferenciákon vagy éppen esti találkozókon. És néha csak hónapokkal vagy évekkal később, szinte spontán jöttek elő, nyújtottak segítséget a tudomány és a tudományon kívüli élet szinte minden területén.

Kérem, engedjék meg, hogy ennyiben szubjektív legyek, hiszen egykori ösztöndíjasként, különböző közös munkák résztvevőjeként

nem hideg távolságtartással szemlélttem és szemlélem mindazt, amiről beszélek; jelen van bennem mindaz, amit kaptam, akkor is, amikor a politika területén, a parlamenti munkában vagy éppen miniszterként veszek részt a döntéshozatalban. Sok-sok akadály és nemegyszer első pillantásra szinte megoldhatatlannak látszó problémák és ügyek akkor és úgy nyerne és nyerhetnek megoldást, hogy azt a gondolkodást, amely itt jellemző, az ember képes más területen is alkalmazni. Hol tudatosan, hol meg egyszerűen azért, mert integráns módon beépült. Az én hazámban sokszor éppen akörül forognak a viták, hogy sikerül-e harmonizálni az előbb említett két komponenst, a tradíciót és az innovációt. Amikor Magyarország történelme során leginkább és legtöbbször kényszerből bezárkózásra ítéltetett, mindig voltak olyanok, akik a szellem, a tudomány erejével rejtve vagy nyíltan sürgették azt és tettek azért, hogy az ország, a gondolkodás nyitott legyen. Volt, amikor nem sikerült, és hosszú ideig csak egy vágyott cél maradt. Most, amikor Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagja, kapcsolatokkal és rég nem látott lehetőségekkel, éppen az a legfontosabb kérdés, hogy tud-e, tudunk-e élni azzal a lehetőséggel együttessel, amelyet elértünk: ami generációk számára nagy cél volt, hogy oda tartozzunk, ahová mentalitásunk szerint mindig is tartoztunk, és a cél teljesülése a lehetőségek megvalósítását jelentse. Gyakran olyan érzések kerekednek felül, hogy a célt, integrációt mármár könnyebb volt elérni, mint az abból fakadó lehetőségeket, hosszú távon is az országunk, a régióink

Forgalom a bécsi Stock im Eisen Platzon, száz évvel ezelőtt

számára kamatoztatni. Ebben az oktatásnak, a kutatásnak, a kultúrának – meggyőződésem szerint – óriási szerepe és jelentősége van. Hogy alkalmassá tegyük rendszereinket arra, hogy ne csak a jelen, hanem a jövő számára is biztosabb alapokat teremtsünk.

Amikor egy intézet százéves fennállását ünnepeľjük, adódik az összehasonlítás, hogy a magyarországi és kelet-közép-európai rendszerváltozások már több mint másfél évtizeddel ezelőtt lezajlottak. Nekünk, akik nemcsak megélő, hanem aktív résztvevői is voltunk, szinte pillanatnak tűnik az, ami évekkel ezelőtt történt. De a valóság mégiscsak az, hogy azok a gyermekek, akik annak idején születtek, már nemcsak hogy írnak és olvasnak, hanem teljes természetességgel használják a számítógépet. Lassan választóké és választhatók, egy új nemzedék, amelyik annyiban mindenképp elüt a jelenkori generációtól, hogy más társadalmi környezetben nőtt fel és szocializálódott. Akiknek legfeljebb egy történelmi lecke az, hogy mit jelentett, és hol volt a vasfüggöny, akik számára légiessé váltak a határok, akiknek sokkal fontosabb határ az, ha eljutnak egy hegységhez, egy tengerhez, mint az egykor betonoszlopokkal és vaskerítéssel kijelölt határszakasz átlépése – és ez nem egyszerű.

Amikor a történettudomány, a Kelet-Európa-kutatás egy fontos centrumáról beszélünk, éppen akkor vagyunk hűek az itt ápolt szellemiséghez, ha a közelmúltról és a jelenkorról is szót ejtünk. Amikor egy vizsgálat, egy történelmi kutatás és a jelenkor kérdései úgy tudnak összekapcsolódni, hogy abban az objektivitásra való törekvés, a tudományos látásmód és a megélt valóság a tényleges megismerést szolgálja. A történelem nem szakácskönyv, nem receptgyűjtemény, amelynek ismerete egyszerűen kijelöli a jövő döntéseit. De a folyamatok ismerete és vizsgálata hozzásegíthet minket ahhoz, hogy a tudomány ne elszigeteljen, hanem éppen egy társadalom, egy nemzet, egy régió haladását segítse.

A Kelet-Európa Történelmi Intézet ezt a célt nagyon különböző körülmények között ma is színvonalasan és nagyszerűen szolgálja. Ezért a mostani szimpózium több mint egy hagyományos értelemben vett konferencia; ünnep, magának az intézetnek, a Bécsi Egyetemnek és mindannyiunknak, akik a világ mennyi tájáról kapcsolatban álltak és kapcsolatban állnak vele. Románoknak és oroszoknak, szlovákoknak és szerbeknek, lengyeleknek és magyaroknak, Európában és azon túl, sokaknak másoknak, mindannyiunknak. Mert tudják, egy kicsit mindannyian bécsiek lettünk; ezért elég, ha csak egy szó áll a legvégén: köszönöm, köszönjük! ■